

ตัวชี้วัดธรรมะเพื่อครอบครัวผาสุก: การสังเคราะห์งานวิจัย เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

Dhamma Indicators for Family Well-being: A Synthesis of Research on Buddhist Principles

มนตรี วิวาทสุข

Montree Wiwasukh

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Faculty of humanities and social sciences, Burapha University

E-mail: montree.wi@go.buu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์และสร้างตัวชี้วัดธรรมะเพื่อครอบครัวผาสุกจากงานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นการวิจัยเอกสาร ใช้วิธีสังเคราะห์ทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากฐานข้อมูลระดับชาติ 2 ฐาน และระดับนานาชาติ 1 ฐาน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์โครงสร้าง เนื้อหา และสถิติเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

บทความ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว มีจำนวน 31 รายการ แบ่งเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ 1) การแก้ปัญหา 2) การสร้างความมั่นคง 3) การสร้างสันติสุข 4) ครอบครัวตัวอย่างและอื่นๆ และ 5) งานวิจัยในต่างประเทศ ตัวชี้วัดธรรมะเพื่อครอบครัวผาสุก มี 34 หัวข้อ แบ่งเป็นเชิงลบ 6 หัวข้อ เชิงบวก 16 หัวข้อ และผสมทั้งเชิงลบและบวก 12 หัวข้อ ในบรรดาตัวชี้วัดด้านความสัมพันธ์ หลักธรรมที่มีน้ำหนักมากที่สุด 3 หัวข้อ คือ ทิศก ศีล และสังคหวัตถุ ส่วนด้านความสำคัญ คือ ทิศก รองลงมา คือ ฆราวาสธรรม และสังคหวัตถุ ดังนั้น ทิศก จึงเป็นหัวใจตัวชี้วัดธรรมะเพื่อครอบครัวผาสุก ทั้งนี้ ครอบครัวที่จะมีความผาสุกในระดับมากที่สุด ต้องบรรลุตัวชี้วัดธรรมะทั้งเชิงลบและบวก 8 หัวข้อ ได้แก่ ทิศก ศีล สังคหวัตถุ ฆราวาสธรรม สมชีวิตรม พรหมวิหาร ไตรสิกขา และอภิญญากรรมคองค์ความรู้ใหม่ ได้แก่ “การไม่นอกใจคือหัวใจของครอบครัวผาสุก”

คำสำคัญ: รู้, ละ, ถีง, ทำ

Abstract

This research article aims to synthesize and create Dhamma indicators for family well-being from previous research on Buddhist principles. This study is documentary research. Both quantitative and qualitative synthesis methods were used. Data was collected from two national databases and one international database. Data were analyzed using structural, content, and descriptive statistics.

ได้รับบทความ: 15 มกราคม 2567; แก้ไขบทความ: 6 กุมภาพันธ์ 2567; ตอรับตีพิมพ์: 7 กุมภาพันธ์ 2567

Received: January 15, 2024; Revised: February 6, 2024; Accepted: February 7, 2024

The research results found that:

Articles, research papers, and theses on Buddhist principles involving family consist of 31 items and were divided into five groups: 1) solving problems, 2) building stability, 3) creating peace, 4) model families and others, and 5) foreign research. The result indicated 6 negative Dhamma indicators for family well-being, 16 positive items, and 12 items of a mix of negative and positive indicators. In terms of indicator relation, the three most vital principles are the Six Directions, the Precepts, and the Sangghahavatthu. In terms of important indicator, the most essential Dhamma principles are the Six Directions, followed by Gharavasa Dhamma and Sangghahavatthu. Therefore, the Six Directions are the heart of Dhamma indicators for family well-being. In remarking conclusion, the family will have the highest level of well-being must achieve both negative and positive Dhamma indicators in 8 items: Six Directions, Precepts, Sangghahavatthu, Gharavasa Dhamma, Samajivi Dhamma, Brahmavihara, Tisikkha, and Atthangghikamagga. New knowledge includes: "Not being unfaithful is the heart of a family well-being".

Keywords: Comprehension, Eradication, Realization, Practice

1. บทนำ

ครอบครัวเป็นสถาบันหลักของสังคมมีหน้าที่ผลิตสมาชิก เลี้ยงดู พัฒนาความรู้ ความสามารถ และเชื่อมโยงกับสังคม (Duvall, 1977; สุริยา พองเกิด และคณะ, 2559: 133-142; ระพีพรรณ คำหอม, ทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล และรุจา ภูไพบูลย์, 2020: 24-59; กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2559) ซึ่งครอบครัวจะทำหน้าที่เหล่านี้ได้ดีก็ต่อเมื่อครอบครัวเข้มแข็ง โดยความเข้มแข็งของครอบครัวนั้น ก่อส่งเสริมสถาบันครอบครัว กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2565) ระบุว่า มี 10 ตัวชี้วัด แบ่งออกเป็น 5 ด้าน ได้แก่ สัมพันธภาพ บทบาทหน้าที่ การพึ่งตนเอง ทุนทางสังคม และการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงและการปรับตัว

ปัจจุบันปรากฏข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ว่าปัญหาครอบครัวมีอยู่ทั่วไปซึ่งสอดคล้องกับรายงานสถานการณ์ครอบครัวไทยประจำปี 2565 ของกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2565) ที่ระบุว่าในรอบปี 2565 มีความรุนแรงในครอบครัว จำนวน 2,347 ราย หมายความว่า มีความรุนแรงเกิดขึ้นทุกวัน วันละอย่างน้อย 6 ราย แสดงให้เห็นว่าการทำหน้าที่ของครอบครัวยังไม่สมบูรณ์เพราะครอบครัวยังไม่เข้มแข็ง จึงจำเป็นต้องแสวงหาแนวทางในการแก้ปัญหาและสร้างความเข้มแข็งให้กับครอบครัวซึ่งในที่นี้ เรียกรวมครอบครัวที่แก้ปัญหาได้และมีความเข้มแข็งว่า ครอบครัวผาสุก

แนวทางสร้างความผาสุกให้กับครอบครัวควรได้มาจากทุกศาสตร์ร่วมทั้งศาสนาด้วย โดยเฉพาะสังคมไทยซึ่งมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลัก ควรใช้ประโยชน์จากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้มาก ทั้งนี้ จากการสืบค้นจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ พบว่ามีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้เพื่อการนี้เป็นจำนวนมาก แต่ยังคงจัดกระจาย ไม่ได้จัดกระทำให้เป็นข้อเสนอเทศเชิงวิชาการที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และความสำคัญของหลักธรรมแต่ละหัวข้อ ดังนั้น จึงเกิดบทความวิจัยนี้ขึ้น

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อสังเคราะห์และสร้างตัวชี้วัดธรรมะเพื่อครอบครัวผาสุกจากงานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

3. วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัยใช้การสังเคราะห์เชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ให้ความสำคัญทั้งเนื้อหา และจำนวน (Cooper and Hedges, 1997; สัญญา เคนาภูมิ, 2562: 89-106) มีขั้นตอนดังนี้

3.1 ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ฐานข้อมูลที่ใช้สืบค้นงานวิจัย แบ่งเป็นฐานข้อมูลภาษาไทย 2 แห่ง และภาษาอังกฤษ 1 แห่ง ได้แก่ 1) ไทยลิส (ThaiLIS, Thai Library Integrated System) เป็นเครือข่ายห้องสมุดในประเทศไทย 2) ไทยโจ (ThaiJO, Thai Journals Online) เป็นระบบจัดการและตีพิมพ์วารสารวิชาการในรูปแบบวารสารออนไลน์อิเล็กทรอนิกส์ (E-Journal) ของไทย และ 3) EBSCOhost คือผู้ให้บริการฐานข้อมูลการวิจัยและเทคโนโลยีห้องสมุดสำหรับมหาวิทยาลัย วิทยาลัย โรงพยาบาล บริษัท รัฐบาล โรงเรียน และห้องสมุดสาธารณะทั่วโลก การสืบค้นข้อมูลจากฐานข้อมูลทั้ง 3 แห่งนี้ ดำเนินการผ่านห้องสมุดออนไลน์มหาวิทยาลัยบูรพา

2. คำค้นหามี 4 คำ ได้แก่ “ครอบครัว” “พุทธ” “Buddhism” และ “Family” โดยในฐานข้อมูล ThaiLIS กำหนดการสืบค้นขั้นสูง (Advanced search) ให้คำค้น “ครอบครัว” “พุทธ” ปรากฏในชื่อเรื่องพร้อมกันและกำหนดขอบเขตเป็น “บทความ” “งานวิจัย” และ “วิทยานิพนธ์” ส่วนในฐานข้อมูล ThaiJO ค้นด้วยคำว่า “ครอบครัว พุทธ” ในขณะที่ฐานข้อมูลภาษาอังกฤษ ค้นด้วยคำว่า “Buddhism Family” กำหนดเงื่อนไขการค้นให้เป็น “วารสารวิชาการ” “บทความฉบับสมบูรณ์” ทั้งฐานข้อมูลภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยไม่กำหนดขอบเขตด้านเวลา

3.2 ขั้นคัดเลือกข้อมูล จากฐานข้อมูล ThaiLIS พบบทความจำนวน 8 รายการ งานวิจัยจำนวน 25 รายการ วิทยานิพนธ์จำนวน 39 รายการ ฐานข้อมูล ThaiJO พบบทความจำนวน 36 รายการ รวมข้อมูลที่ได้จำนวน 108 รายการ และจากฐานข้อมูล EBSCOhost พบบทความจำนวน 523 รายการ ยุติการค้นหาเมื่อสิ้นสุดบทความรายการที่ 270 ในหน้าการค้นหาที่ 27 เนื่องจากมีจำนวนการค้นหาเกินกว่าครึ่งหนึ่งแล้ว นอกจากนี้ จำนวนชื่อเรื่องที่

ปรากฏไม่สัมพันธ์กับคำที่ค้นหา และภาษาที่ใช้เขียนบทความเป็นภาษาอื่น ได้แก่ บทความภาษาจีนปรากฏในลำดับที่ 52 98 และ 192 ในหน้าแสดงผลการค้นหาที่ 6 10 และ 20 บทความภาษาไทยปรากฏในลำดับที่ 58 และ 163 ในหน้าแสดงผลการค้นหาที่ 6 และ 17 บทความภาษาอินโดนีเซียปรากฏในลำดับที่ 71 ในหน้าแสดงผลการค้นหาที่ 8 บทความภาษาโปรตุเกส(บราซิล)ปรากฏในลำดับที่ 141 ในหน้าแสดงผลการค้นหาที่ 15 เมื่อตัดรายการที่ซ้ำกันออกแล้วคัดเลือกบทความที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และประเด็นวิจัย ทำให้ได้บทความจำนวน 31 รายการ แบ่งเป็นบทความภาษาไทย จำนวน 28 รายการ และบทความภาษาอังกฤษจำนวน 3 รายการซึ่งในที่นี้เรียกว่างานวิจัยต่างประเทศ

3.3 ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีวิเคราะห์โครงสร้างและเนื้อหาตามแนววิธีวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อกำหนดคุณสมบัติ อธิบายลักษณะ จัดกลุ่ม และค้นหา ความเหมือน ความต่าง ความสัมพันธ์ และบริบทที่เกี่ยวข้อง และใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณเพื่อกำหนดจำนวนและประเด็นจัดหมวดหมู่ แจกจ่าย และแทนค่าคุณภาพด้วยสถิติเชิงพรรณนา โดยในขั้นตอนสุดท้ายกำหนดค่าสถิติความผาสุกของครอบครัว 5 ระดับ ได้แก่ 1) ค่าความผาสุกร้อยละ 1-20 หมายความว่าความผาสุกอยู่ในระดับน้อยมาก 2) ร้อยละ 20.01–40 ระดับน้อย 3) ร้อยละ 40.01–60 ระดับปานกลาง 4) ร้อยละ 60.01–80 ระดับมาก และ 5) ร้อยละ 80.01–100 ระดับมากที่สุด

3.4 ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูล เป็นขั้นตอนสรุปและประมวลผลจากการวิเคราะห์ จึงใช้แนวทางการสังเคราะห์เชิงคุณภาพและเชิงปริมาณตามแนวทางการวิเคราะห์ข้างต้นเพื่อค้นหาข้อสรุปเชิงอุปนัยก่อเกิดชุดความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์

3.5 ขั้นนำเสนอข้อมูล ใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และประเด็นวิจัย โดยใช้ตารางและแผนภาพประกอบตามความเหมาะสมเพื่อให้สามารถเข้าใจได้ง่าย แนวคิดที่นำมาใช้ในการกำหนดและสร้างตัวชี้วัด คือ หลักอริยสัจ ที่แบ่งความจริงออกเป็น 2 มิติ คือ มิติที่ไม่พึงประสงค์ ได้แก่ ทุกข์และสมุทัย และ มิติที่พึงประสงค์ ได้แก่ นิโรธและมรรค โดยมีมติแรกพระพุทธเจ้าทรงสอนให้กำหนด “รู้” (ปริยญาภิจ) และ “ละ” (ปหานภิจ) ส่วนมิติที่สองต้องบรรลุ “ถึง” (สัจฉิกิริยาภิจ) และลงมือ “ทำ” (ภาวนาภิจ) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2555) ในที่นี้ หลักธรรมที่นำไปใช้เพื่อ “รู้” และ “ละ” สิ่งที่ไม่พึงประสงค์ของครอบครัว เรียกว่า ตัวชี้วัดเชิงลบ หรือมิติเชิงลบ ส่วนหลักธรรมที่นำไปใช้เพื่อบรรลุ “ถึง” และลงมือ “ทำ” สิ่งที่พึงประสงค์ของครอบครัว เรียกว่า ตัวชี้วัดเชิงบวก หรือมิติเชิงบวก

4. สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยที่พบ

ข้อมูลที่ได้จากบทความ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องจำนวน 31 รายการ แบ่งเป็น 1) การแก้ปัญหาครอบครัว 6 รายการ 2) ความมั่นคงของครอบครัว 8 รายการ 3) สันติสุขของครอบครัว 9 รายการ 4) ครอบครัวตัวอย่างและอื่น ๆ 5 รายการ และ 5) งานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัวในต่างประเทศ 3 รายการ ดังนี้

4.1 งานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาครอบครัว

บทความ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับหลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาครอบครัว จำนวน 6 รายการ ประกอบด้วย 1) การแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (แม่ชีวงเพชร คงจันทร์, 2013: 43-61) 2) ทำอย่างไรครอบครัวจึงจะไร้ความรุนแรง (พูนสุข มาศรีงสรรค์, 2013: 107-120) 3) การจัดการความรุนแรงในครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ (พูนสุข มาศรีงสรรค์, 2016: 221-242) 4) การแก้ไขปัญหาคความรุนแรงในครอบครัวตามแนวพุทธธรรม (วสมน ทิพนีย์, 2016: 51-60) 5) รูปแบบการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเชิงพุทธบูรณาการ: ศึกษาเฉพาะกรณีคดีครอบครัวศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง (ฐิติมา บุญประเสริฐ พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ) และแม่ชีกฤษณา รักษาโณม, 2018: 809-823) และ 6) การขัดเกลาทางสังคมเชิงพุทธเพื่อแก้ปัญหาการข่มขืนบุคคลภายในครอบครัวในสังคมไทย (เดชฤทธิ์ โอธูสุ, 2019: 37-50)

4.2 งานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมเพื่อความมั่นคงของครอบครัว

บทความ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับหลักธรรมเพื่อความผาสุกของครอบครัวด้านความมั่นคง จำนวน 8 รายการ ประกอบด้วย 1) รูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ (แม่ชีวงเพชร คงจันทร์, 2016: 43-46) 2) การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับโมเดลของเดวิด เอช ออลสัน เพื่อการสร้างครอบครัวเข้มแข็ง (พระกฤษณพล ปญญาโร พระโสภณพัฒนบัณฑิต และโสวิทย์ บำรุงภักดิ์, 2016: 35-45) 3) การสร้างครอบครัวที่มั่นคงในเชิงพุทธบูรณาการ (พระครูอาทรกิจจาภิรักษ์ (ฉัตรขมภู) และโสวิทย์ บำรุงภักดิ์, 2018: 158-194) 4) การประยุกต์ใช้หลักสัมมาอาชีวะในการเสริมสร้างครอบครัวไทยให้เกิดความมั่นคงในสังคมยุคดิจิทัล (พระชีพ รกขิตธมโม (แก้วนิล) สิทธิโชค ปาณะศรี และพระครูวิจิตรศีลาจารย์, 2020: 148-157) 5) การบูรณาการพุทธ จริยศาสตร์และปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการกำประกันความมั่นคงของครอบครัวไทยในสังคมหลังนวยุค (พระดิลก ถาวโร (สิงห์ทองไชย) กันยาวิริ์ สัทธาพงษ์ และสวัสดิ์ อโณทัย, 2020: 52-66) 6) ศึกษากระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามแนวพุทธจิตวิทยาบูรณาการ (อนันต์ อุปสอด และอณิษฐา หาญภักดีนิยม, 2020: 42-54) 7) หลักธรรมและหลักการเสริมสร้างความมั่นคงในครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา (วิฒนะ กัลยาณพัฒน์กุล พระครูนิรมิตสังฆกิจ พระครูสมุห์ณรงค์ โฆสิตธมโม อานนท์ เมธีวรฉัตร และสุวรรณ ฐาสีม, 2021: 84-94) และ 8) โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุของครอบครัวเข้มแข็งในสังคมไทย (พระมหาเผื่อน กิตติโสภโณ ศักดิ์ชัย สักกะบูชา พระครูสังฆรักษ์เอกภัทร อภิฉินโท และนาฏนภางค์ โพธิ์ไพจิตร, 2022: 351-364)

4.3 งานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมเพื่อสันติสุขของครอบครัว

บทความ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับหลักธรรมเพื่อความผาสุกของครอบครัวด้านสันติสุข จำนวน 9 เรื่อง ประกอบด้วย 1) การประยุกต์ใช้โอวาท 10 ในการเสริมสร้างครอบครัวสันติสุข (พระครูวาทิวรวัฒน์ (กล้า พรหมณ์แก้ว), 2014: 35-46) 2) พุทธจิตวิทยาบูรณาการ: รูปแบบและกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมของครอบครัว

และสังคม (พระครูสิริรัตนานวัตร พระมหาไกรสร โชติปญโญ ประยูร สุขะใจ อนันต์ อุปสอด และसानุ มหัทธนาคุณ, 2559) 3) การประยุกต์ใช้หลักคาวธรรมะเพื่อการเสริมสร้างครอบครัวสันติสุข (พระอภิชัย อภิวิฑฒโน, 2016: 147-187) 4) พระพุทธศาสนากับสถาบันครอบครัวไทยยุค 4.0 เพื่อการส่งเสริมความสุขในครอบครัว (มนูญ สอนโพนงาม และสุนันท์ เสนารัตน์, 2018: 46-54) 5) วิเคราะห์ครอบครัวสันติสุขเชิงพุทธ (ปิ่นทิพย์ มโนสุจริตธรรม พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และรุ่งโรจน์ ศิริพันธ์, 2020: 48-60) 6) วิฤตครอบครัวในสังคมไทย: ศึกษาและเสริมสร้างครอบครัวสันติสุขตามหลักฆราวาสธรรม (ปิ่นทิพย์ มโนสุจริตธรรม พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และรุ่งโรจน์ ศิริพันธ์, 2020: 48-60) 7) การส่งเสริมความรักความอบอุ่นความเอาใจใส่ในครอบครัวและชุมชนเชิงพุทธ (ณัฐดา แสคำ และสิงห์คำ รักป่า, 2021: 481-498) 8) การประยุกต์ใช้หลักสติเพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ครอบครัวสันติสุข (กรธิดา เดียวเจริญ ชันทอง วัฒนประดิษฐ์ และพระครูปลัดอดิศักดิ์ วชิรปญโญ, 2022: 3106-3116) และ 9) รูปแบบการส่งเสริมคุณภาพของครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ (พระมหาศิวกร ปญญาวิโร, พระครูวรารณ วิฑูรย์, พงษ์ประภากรณ์ สุระรินทร์ และชูชาติ สุทธะ, 2023: 99-122)

4.4 งานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัวตัวอย่างและอื่นๆ

บทความ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับครอบครัวตัวอย่างและอื่น ๆ จำนวน 5 เรื่อง ประกอบด้วย 1) การเสริมสร้างค่านิยมสุจริตของสถาบันครอบครัวตามหลักพระพุทธศาสนา (พระพรหมเวที (สุเทพ ผุสฺสธมฺโม), 2560) 2) การพัฒนารูปแบบพฤติกรรมเชิงพุทธของครอบครัวในสังคมไทย (อานูรักษ์ สาแก้ว, 2560) 3) การดูแลบิดามารดาสูงอายุตามหลักคำสอนเรื่องทิศหกในพระพุทธศาสนาของครอบครัวไทยพุทธ (สมบุญ วัฒนะ, 2017: 147-164) 4) แนวทางส่งเสริมกตัญญูแก่เวทียุคใหม่ในสังคมไทย (สุวรรณฐา ลิ้ม และพระปลัดสมชาย ปโยโค (ดำเนิน), 2019: 424-434) และ 5) โปรแกรมพัฒนาชีวิตสำหรับครอบครัวตามหลักพุทธจิตวิทยา (มนัสนันท์ ประภัสสรพิทยา กมลาค ภูวนาธิพงษ์ วิชชุดา ฐิติโชติรัตน และอำนาจ บัวศิริ, 2021: 405-420)

4.5 งานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัวในต่างประเทศ

บทความ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับครอบครัวในต่างประเทศ จำนวน 3 เรื่อง ประกอบด้วย 1) พระพุทธศาสนาและครอบครัวในเอเชียตะวันออก (Buddhism and family in East Asia) (Lancaster, L., 1984: 139-151) 2) จริยธรรมเชิงพุทธ: มโนทัศน์และหลักการเพื่อสร้างครอบครัวและสังคมไทยเข้มแข็งในศตวรรษที่ 21 (Buddhist Ethics: the concepts and principles to strengthen of strong family and social Thailand in the 21st century) (Sintabsan, P.; Arsanachai, S.; และ Kamphirapanyo, P. S.; 2020: 134-144) และ 3) การวิเคราะห์ความกตัญญูต่อมารดาบิดาตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท (Analysis of gratitude for parents following Theravada Buddhism) (Howtragool, V. และ Bharani, M., 2023: 2145-2153)

ตัวชี้วัดจากการสังเคราะห์งานวิจัย

จากบทความ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องข้างต้นทำให้สามารถกำหนดหลักธรรมเป็นตัวชี้วัดครอบครัวवासुक 34 หัวข้อ โดยจัดกระทำกับข้อมูลที่ได้ 4 ชั้น ดังนี้ ชั้นที่ 1 เรียงลำดับหัวข้อธรรมตามลำดับอักษร ชั้นที่ 2 จัดกลุ่มงานวิจัยเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่นำหลักธรรมไปแก้ปัญหาหรือมิติเชิงลบ และกลุ่มที่นำหลักธรรมไปสร้างความมั่นคงและสันติสุขหรือมิติเชิงบวก ชั้นที่ 3 รวมการนำไปใช้ทั้งในด้านน้ำหนักความถี่ในกลุ่มตนและความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น และ ชั้นที่ 4 จัดลำดับความสำคัญตามผลรวมของชั้นที่ 3 ดังตาราง

ตารางที่ ตัวชี้วัดธรรมะเพื่อครอบครัวवासुक

ลำดับ	งานวิจัย หลักธรรม	เชิง	เชิง	รวม		ความสำคัญ		
		ลบ	บวก	น้ำหนัก	ความสัมพันธ์	น้ำหนัก	ร้อยละ	ลำดับ
1	กฎไตรลักษณ์	1	1	2	2	4	1.29	11
2	กตัญญูกตเวที	1	1	2	2	4	1.29	11
3	คารวธรรม		2	2	2	4	1.29	11
4	ขรवासธรรม	2	9	11	4	44	14.19	2
5	จตุรภาวนา		1	1	1	1	0.32	13
6	ไตรสิกขา	1	2	3	3	9	2.90	8
7	ทฤษฎีธัมมิกัตถ ประโยชน์		4	4	2	8	2.58	9
8	ทิศหก	3	10	13	5	65	20.97	1
9	ธัญญชัยเศรษฐี/ โอวาท		2	2	2	4	1.29	11
10	เบญจธรรม	2		2	1	2	0.65	12
11	ปรมัตถ ประโยชน์		1	1	1	1	0.32	13
12	ปุณณเศรษฐี		1	1	1	1	0.32	13
13	พรหมวิหาร	4	5	9	3	27	8.71	5
14	โภควิภาค	1		1	1	1	0.32	13
15	มงคล 38		1	1	1	1	0.32	13
16	มิจฉาอาชีวะ	1		1	1	1	0.32	13
17	โยนิโสมนสิการ	1		1	1	1	0.32	13
18	โลกपालธรรม		1	1	1	1	0.32	13
19	ศีล/เบญจศีล	1	4	5	5	25	8.06	6
20	เศรษฐีกรุง พาราณสี		1	1	1	1	0.32	13
21	สติ/สติปัฏฐาน	2	1	3	2	6	1.94	10

ลำดับ	งานวิจัย หลักการ	เชิง	เชิง	รวม		ความสำคัญ		
		ลบ	บวก	น้ำหนัก	ความสัมพันธ์	น้ำหนัก	ร้อยละ	ลำดับ
		1	2-5					
22	สทาร์สันโดซ		2	2	2	4	1.29	11
23	สมชีวีธรรม	1	6	7	4	28	9.03	4
24	สังคหวัตถุ	3	5	8	5	40	12.90	3
25	สัมปรายิกัตถ ประโยชน์		1	1	1	1	0.32	13
26	สัมมาอาชีวะ		1	1	1	1	0.32	13
27	สารานียธรรม	1		1	1	1	0.32	13
28	หลักบุคคลหา ไต่ยาก		1	1	1	1	0.32	13
29	อคติ	1	1	2	2	4	1.29	11
30	อนาถบิณฑิก เศรษฐี		1	1	1	1	0.32	13
31	อปรีหานิย ธรรม	1		1	1	1	0.32	13
32	อริยสัง	1	1	2	2	4	1.29	11
33	อฏฐังคิกรมรรค		4	4	3	12	3.87	7
34	อุบาสกธรรม		1	1	1	1	0.32	13
รวม		28	71	99	67	310	100	352

จากตารางข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ตัวชี้วัดธรรมะเพื่อครอบครัวผาสุก แบ่งออกเป็น 2 มิติตามหลักอริยสัง ได้แก่ 1) มิติเชิงลบ คือ หลักธรรมเพื่อ “รู้” (ปริญา) และ “ละ” (ปหาน) สิ่งที่ไม่พึงประสงค์ (ทุกข์และสมุทัย) มี 6 หัวข้อ ได้แก่ หัวข้อลำดับที่ 10, 14, 16, 17, 27 และ 31 รวมน้ำหนักความสัมพันธ์ร้อยละ 8.96 ความสำคัญร้อยละ 2.26

2) มิติเชิงบวก คือ หลักธรรมเพื่อ “ถึง” (สังคกริยา) และ “ทำ” (ภาวนา) สิ่งที่พึงประสงค์ (นิโรธและมรรค) มี 16 หัวข้อ ได้แก่ หัวข้อลำดับที่ 3, 5, 7, 9, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 25, 26, 28, 30, 33 และ 34 รวมน้ำหนักความสัมพันธ์ร้อยละ 32.84 ความสำคัญร้อยละ 13.87

3) นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมที่นำไปใช้แบบผสมทั้งมิติเชิงลบและเชิงบวก จำนวน 12 หัวข้อ ได้แก่ หัวข้อลำดับที่ 1, 2, 4, 6, 8, 13, 19, 21, 23, 24, 29 และ 32 รวมน้ำหนักความสัมพันธ์ 58.21 ความสำคัญร้อยละ 83.87

ภาพรวมด้านความสัมพันธ์ ตัวชี้วัดที่ถูกระบุในงานวิจัยที่เกี่ยวข้องครบทั้ง 5 กลุ่ม มี 3 หัวข้อ ได้แก่ ทิศหก ศีล/เบญจศีล และสังคหวัตถุ ส่วนด้านความสำคัญ พบว่า ทิศหก มีความสำคัญเป็นลำดับที่ 1 รองลงมา คือ ฆราวาสธรรม และสังคหวัตถุ ตามลำดับ ดังนั้น ทิศหก จึงถือเป็นหัวใจของตัวชี้วัดธรรมะเพื่อครอบครัวผาสุกทั้งในแง่ความสัมพันธ์และความสำคัญ

5. อภิปรายผลการวิจัย

5.1 ตัวชี้วัดธรรมะเพื่อครอบครัวผาสุกผสมทั้งเชิงลบและบวก มี 12 หัวข้อ ได้แก่ หัวข้อลำดับที่ 1, 2, 4, 6, 8, 13, 19, 21, 23, 24, 29 และ 32 รวมน้ำหนักความสัมพันธ์ 58.21 ความสำคัญร้อยละ 83.87 หมายความว่า ครอบครัวที่มีตัวชี้วัด 12 หัวข้อนี้ นอกจากจะ ทำหนึ่งแต่ได้สองแล้ว ยังเป็นครอบครัวที่มีระดับความผาสุกมากที่สุดด้วย ซึ่งหัวข้อธรรมเหล่านี้ ได้แก่ กฎไตรลักษณ์ กตัญญูทเวทิตี ฆราวาสธรรม ไตรสิกขา ทิศหก พรหมวิหาร ศีล/เบญจศีล สติ/สติปัฏฐาน สมชีวิธรรม สังคหวัตถุ อคติ และอริยสัจ

ครอบครัวที่ไม่สามารถปฏิบัติได้ครบทั้ง 12 หัวข้อ แต่ปรารถนาให้ครอบครัวมีความ ผาสุกในระดับมากที่สุดจำเป็นต้องปฏิบัติให้ได้ 8 หัวข้อ ได้แก่ หัวข้อลำดับที่ 4, 6, 8, 13, 19, 23, 24 และ 33 รวมน้ำหนักความสำคัญอยู่ที่ระดับ 80.65 ซึ่งหัวข้อธรรมเหล่านี้ ได้แก่ ฆราวาส ธรรม ไตรสิกขา ทิศหก พรหมวิหาร ศีล/เบญจศีล สมชีวิธรรม สังคหวัตถุ และอภิวรรค เหตุผล ที่ควรเลือกปฏิบัติธรรมเหล่านี้เนื่องมาจากน้ำหนักความสัมพันธ์และความสำคัญของ แต่ละหัวข้อธรรม กล่าวคือ หัวข้อธรรม 3 หัวข้อ คือ ทิศหก ศีล/เบญจศีล และสังคหวัตถุ ปรากฏในงานวิจัยทุกกลุ่มทั้งด้านแก้ปัญหา ความมั่นคง สันติสุข ครอบครัวตัวอย่างและอื่น ๆ และงานวิจัยต่างประเทศ แต่เนื่องจากน้ำหนักความสำคัญของหัวข้อธรรมทั้งสามรวมกันอยู่ที่ ร้อยละ 41.94 ซึ่งจัดอยู่ในระดับความผาสุกปานกลาง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องเพิ่มหัวข้อธรรม โดยในการเพิ่มหัวข้อธรรมนั้นใช้หลักความสัมพันธ์ในการเพิ่ม ทำให้ได้หัวข้อธรรมที่สัมพันธ์ ในระดับรองลงมา คือ ระดับ 4 มี 2 หัวข้อ ได้แก่ ฆราวาสธรรม และสมชีวิธรรม และ ระดับ 3 มี 3 หัวข้อ ได้แก่ พรหมวิหาร ไตรสิกขา และอภิวรรค จึงจะได้ผลรวมความสำคัญมีค่า น้ำหนักอยู่ที่ร้อยละ 80.65 ซึ่งอยู่ในระดับความผาสุกมากที่สุด

5.2 ทิศหกเป็นหัวใจของครอบครัวผาสุก โดยในบรรดาทิศหกนั้น ทิศที่สัมพันธ์กับ ครอบครัวมี 2 ทิศ คือ ปุรัตถิมทิศ หรือ ทิศเบื้องหน้า คือ พ่อแม่ และปัจฉิมทิศ หรือ ทิศเบื้องหลัง คือ ลูกและภรรยา พระพุทธเจ้าในสังคหสูตร (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย. (2539: ที.ปา. (ไทย) 11/242-274/199-218) ได้แนะนำหน้าที่ของลูกไว้ 5 ข้อ ได้แก่ 1) เลี้ยงดูพ่อแม่ 2) ช่วยเหลือ 3) ดำรงวงศ์สกุล 4) ประพฤติตนเหมาะสมเป็นทายาท 5) ทำบุญอุทิศ หน้าที่ของพ่อแม่ 5 ข้อ ได้แก่ 1) ไม่ให้ลูกทำชั่ว 2) ให้ทำความดี 3) ให้การศึกษา 4) ส่งเสริม ชีวิตคู่ 5) ให้ทรัพย์สมบัติ หน้าที่ของสามี 5 ข้อ ได้แก่ 1) ยกย่อง 2) ไม่ดูหมิ่น 3) ไม่นอกใจ 4) ให้บริหารบ้าน 5) ให้ของขวัญ หน้าที่ของภรรยา 5 ข้อ ได้แก่ 1) บริหารบ้าน 2) เอื้อเฟื้อญาติมิตร 3) ไม่นอกใจ 4) รักษาทรัพย์สมบัติ 5) ขยันหมั่นเพียร

ในสองทิศที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวนั้น มีข้อธรรม 1 ข้อ คือ “การไม่นอกใจ” โดดเด่นกว่าข้ออื่น ๆ เพราะในขณะที่ข้อธรรมอื่น ๆ เป็นหลักปฏิบัติของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเท่านั้น ส่วน “การไม่นอกใจ” เป็นหลักปฏิบัติของสองฝ่าย คือ ทั้งภรรยาและสามี แสดงให้เห็นว่า เมื่อกกล่าวให้ถึงที่สุด ตัวชี้วัดธรรมสำหรับครอบครัวผาสุกที่สำคัญที่สุด คือ การไม่นอกใจ

นอกจากจะเป็นหลักปฏิบัติของสองฝ่ายแล้ว “การไม่นอกใจ” ยังมีความโดดเด่นในมิติความสัมพันธ์กับตัวชีวิตอื่นด้วย ได้แก่ ข้อ 3 ของเบญจศีล ข้อ 1 ของฆราวาสธรรม จากนั้น ศีล ก็สัมพันธ์กับไตรสิกขา และอภิญญาคิกรมรรค ส่วนฆราวาสธรรม ก็สัมพันธ์กับสังคหวัตถุ ในที่สุด จากทิศหกสังเคราะห์ลงมาเหลือ “การไม่นอกใจ” ก็ครอบคลุมตัวชีวิตอันเป็นพื้นฐานของความผาสุกทุกมิติ คือ ศีล/เบญจศีล และสังคหวัตถุ ในขณะที่ฆราวาสธรรม ก็มีความสำคัญเป็นลำดับที่สองรองจากทิศหก โดยสังคหวัตถุ นอกจากน้าหนักด้านความสัมพันธ์อยู่ในลำดับหนึ่งเหมือนทิศหกและศีล/เบญจศีลแล้วยังอยู่ในลำดับที่สามด้านความสำคัญด้วย

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

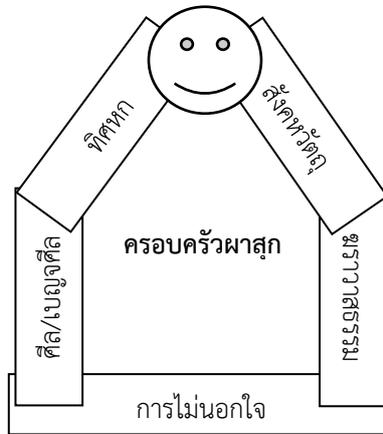
บุคคลและหน่วยงานระดับนโยบายควรส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัยเชิงสังเคราะห์ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อจัดกระทำข้อมูลที่กระจัดกระจายอยู่ให้เป็นข้อเสนอเทศเชิงวิชาการอย่างเป็นระบบ และเมื่อได้องค์ความรู้ที่เป็นระบบแล้วควรส่งเสริมให้มีการนำไปใช้หรือวิจัยเชิงประยุกต์ต่อไป

6.2 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

การใช้ประโยชน์ในเชิงวิชาการ ควรมีการศึกษาต่อยอดเชิงประยุกต์ ส่วนการใช้ประโยชน์เชิงบุคคลและสังคม ในเบื้องต้นควรนำหลักทิศหก ศีล/เบญจศีล และสังคหวัตถุ ไปใช้เป็นเครื่องประดับประดาชีวิตครอบครัว จากนั้นจึงเพิ่มธรรมหัวข้ออื่น ๆ จะทำให้ไม่รู้สึกว่ายากลำบาก และมีความเป็นไปได้ตามลำดับจากน้อยไปหามาก หรืออาจเริ่มต้นจากหลักธรรมที่จำเป็นก่อนซึ่งในที่สุดจะไปบรรจบหรือสัมพันธ์กับตัวชีวิตอื่น ๆ เพราะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจะสอดคล้องสัมพันธ์กันทั้งหมดเมื่อปฏิบัติถูกต้อง

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้ คือ “การไม่นอกใจคือหัวใจของครอบครัวผาสุก” กล่าวคือ อริฏุก่อนแรกของครอบครัวผาสุก ได้แก่ การไม่นอกใจ หรือเมื่อพูดในเชิงบวก คือ สัจจะ ความซื่อสัตย์ หรือความจริงใจต่อกันของสามีและภรรยา ซึ่งเชื่อมโยงถึงและสอดคล้องกับตัวชีวิตด้านความสัมพันธ์หลัก 3 หัวข้อ ได้แก่ ทิศหก ศีล/เบญจศีล และสังคหวัตถุ และยังเชื่อมโยงถึงและสอดคล้องกับตัวชีวิตด้านความสำคัญหลัก 3 หัวข้อ ได้แก่ ทิศหก ฆราวาสธรรม และสังคหวัตถุ อาจเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพ การไม่อกใจคือหัวใจของครอบครัวผาสุก

8. กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษาสังคมตามแนวพระสุตตันตปิฎก: กรณีศึกษาสถาบันครอบครัว” ได้รับทุนสนับสนุนจากงบประมาณเงินรายได้คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2564

เอกสารอ้างอิง

- กรธิดา เตียวเจริญ, ชันทอง วัฒนประดิษฐ์ และพระครูปลัดอดิศักดิ์ วชิรปญโญ. (2022). การประยุกต์ใช้หลักสติเพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ครอบครัวสันติสุข. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 10(7), 3106-3116.
- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2559). *นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาศาสนาสถาบันครอบครัว พ.ศ. 2560 - 2564*. กรุงเทพมหานคร: กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว. (2565). *รายงานประจำปี 2565 กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว*. เข้าถึงได้จาก www.dwf.go.th (สืบค้นเมื่อ 30 พฤษภาคม 2566).
- ฐิติมา บุญประเสริฐ, พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ) และแม่ชีกฤษณา รักษาโฉม. (2018). รูปแบบการไกล่เกลี่ยคดีข้อพิพาทเชิงพุทธบูรณาการ: ศึกษาเฉพาะกรณีคดีครอบครัวศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง. *Journal of MCU Nakhondhat*, 5(3), 809-823.
- ณัฐรดา แสคำ และสิงห์คำ รักป่า. (2021). การส่งเสริมความรักความอบอุ่นความเอาใจใส่ในครอบครัวและชุมชนเชิงพุทธ. *Journal of MCU Humanities Review*, 7(1), 481-498.

- เดชฤทธิ์ โอธสุ. (2019). การขัดเกลาทางสังคมเชิงพุทธเพื่อแก้ปัญหาการข่มขืนบุคคลภายในครอบครัวในสังคมไทย. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 2(2), 37-50.
- ปิ่นทิพย์ มโนสุจริตธรรม, พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และรุ่งโรจน์ ศิริพันธ์. (2020). วิเคราะห์ครอบครัวสันติสุขเชิงพุทธ. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(6), 2465-2473.
- ปิ่นทิพย์ มโนสุจริตธรรม, พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และรุ่งโรจน์ ศิริพันธ์. (2020). วิฤตครอบครัวในสังคมไทย: ศึกษาและเสริมสร้างครอบครัวสันติสุขตามหลักธรรมาวาสธรรม. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(sup), 48-60.
- พระกฤษณพล ปญฺญารโ, พระโสภณพัฒนบัณฑิต และโสวิทย์ บำรุงภักดี. (2016). การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับโมเดลของเดวิด เอช ออลสัน เพื่อการสร้างครอบครัวเข้มแข็ง. *วารสารศรีล้านช้างปริทรรศน์*, 2(2), 35-45.
- พระครูวาทิวรวัฒน์ (กล้า พรหมณแก้ว). (2014). การประยุกต์ใช้โอวาท 10 ในการเสริมสร้างครอบครัวสันติสุข. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 2(1), 35-46.
- พระครูสิริรัตนานุวัตร, พระมหาไกรสร โชติปญฺโญ, ประยูร สุยะใจ, อนันต์ อุปสอด และसानุ มหัทธนาตุล. (2559). พุทธจิตวิทยาบูรณาการ: รูปแบบและกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมของครอบครัวและสังคม. *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช.
- พระครูอาทรกิจจาภิรักษ์ (ฉัตรขมภู) และโสวิทย์ บำรุงภักดี. (2018). การสร้างครอบครัวที่มั่นคงในเชิงพุทธบูรณาการ. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, 18(3), 185-194.
- พระชีพ รุกขิตธมฺโม (แก้วนิล), สิทธิโชค ปาณะศรี และพระครูวิจิตรศีลาจาร. (2020). การประยุกต์ใช้หลักสัมมาอาชีวะในการเสริมสร้างครอบครัวไทยให้เกิดความมั่นคงในสังคมยุคดิจิทัล. *Journal of MCU Nakhondhat*, 7(5), 148-157.
- พระดิลก ถาวโร (สิงห์ทองไชย), กัญยาวิริ สัทธาพงษ์ และสวัสดี อโณทัย. (2020). การบูรณาการพุทธจริยศาสตร์และปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการค้ำประกันความมั่นคงของครอบครัวไทยในสังคมหลังนวยุค. *Journal of Social Science and Buddhist Anthropology*, 5(5), 52-66.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.
- พระพรหมเวที (สุเทพ ผุสฺสธมฺโม). (2560). การเสริมสร้างค่านิยมสุจริตของสถาบันครอบครัวตามหลักพระพุทธศาสนา. *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี.
- พระมหาเผื่อน กิตติโสภโณ, ศักดิ์ชัย สักกะบุชา, พระครูสังฆรักษ์เอกภัทร อภินันโท และนาฏนภางค์ โพธิ์ไพจิตร. (2022). โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุของครอบครัวเข้มแข็งในสังคมไทย. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 10(1), 351-364.

- พระมหาศิวกร ปถมนาวชิโร, พระครูวรธรรม วิฑูรย์, พงษ์ประภากรณ์ สุระรินทร์ และชูชาติ สุทธะ.
(2023). รูปแบบการส่งเสริมคุณภาพของครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ. **วารสาร
บัณฑิตแสงโคมคำ**, 8(1), 99-122.
- พระอภิชัย อภิวัฒน์. (2016). การประยุกต์ใช้หลักการวธรรมาเพื่อเสริมสร้างครอบครัว
สันติสุข. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**, 4(1), 174-187.
- พูนสุข มาศรีสรรงค์. (2013). ทำอย่างไรครอบครัวจึงจะไร้ความรุนแรง. **วารสารสันติศึกษา
ปริทรรศน์ มจร**, 1(1), 107-120.
- พูนสุข มาศรีสรรงค์. (2016). การจัดการความรุนแรงในครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ. **วารสาร
สันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**, 4(1), 221-242.
- มนัสนันท์ ประภัสสรพิทยา, กมลลาศ ภูวนาธิพงษ์, วิชชุดา ฐิติโชติรัตน และอำนาจ บัวศิริ.
(2021). โปรแกรมพัฒนาชีวิตสำหรับครอบครัวตามหลักพุทธจิตวิทยา. **วารสาร
มจร อุบลปริทรรศน์**, 6(3), 405-420.
- มนูญ สอนโพนงาม และสุนันท์ เสนารัตน์. (2018). พระพุทธศาสนากับสถาบันครอบครัวไทยยุค
4.0 เพื่อการส่งเสริมความสุขในครอบครัว. **วารสารมหาจุฬาลงกรณราชสาร**, 9(1), 46-54.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. ศึกษานิเทศก์ ปาฐกถารวด เล่ม 11 ข้อ 242-274 หน้า 199-218.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แม่ชีวงเพชร คงจันทร์. (2013). การแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธศาสนา. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**, 1(2), 43-61.
- แม่ชีวงเพชร คงจันทร์. (2016). รูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวเชิงพุทธบูรณา
การ. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**, 4(sp1), 257-269.
- ระพีพรรณ คำหอม, ทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล และรุจา ภูไพบูลย์. (2020). ความอยู่ดีมีสุขของ
ครอบครัวไทยตามวงจรชีวิตครอบครัว: กรณีศึกษาภาคใต้. **Journal of Social Work**,
28(2), 24-59.
- วสมน ทิพนีย์. (2016). การแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัวตามแนวพุทธธรรม. **Journal
of Yanasangvorn Research Institute Mahamakut Buddhist University**,
7(1), 51-60.
- วัฒน์ กัลยาณพัฒน์กุล, พระครูนิรมิตสังฆกิจ, พระครูสมุห์ณรงค์ ไชยธรรมโม, อานนท์ เมธีวัชร
และสุวรรณ ฐาลิม. (2021). หลักธรรมและหลักการเสริมสร้างความมั่นคงใน
ครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**, 9(1), 84-94.
- สมบุญ วัฒน์. (2017). การดูแลบิดามารดาสูงอายุตามหลักคำสอนเรื่องทิศหกใน
พระพุทธศาสนาของครอบครัวไทยพุทธ. **Academic Journal of Humanities
and Social Sciences Burapha University**, 25(49), 147-164.

- สัญญา เคนาภูมิ. (2562). หลักการและแนวทางการสังเคราะห์งานวิชาการ. **วารสารการบริหาร การปกครองและนวัตกรรมท้องถิ่น**, 3(2),89-106.
- สุริยา ฟองเกิด, สรวงทิพย์ ภู่อุษา และสืบตระกูล ตันตลานุกุล. (2559). บทบาทพยาบาลกับการสร้างเสริมสุขภาพครอบครัวบนพื้นฐานทฤษฎีพัฒนาการครอบครัว. **วารสาร มจร. วิชาการ**, 20(39), 133-142.
- สุวรรณ ฐาลิม และพระปลัดสมชาย ปโยโค (ดำเนิน). (2019). แนวทางส่งเสริมกตัญญูทวดในพื้นที่ในสังคมไทย. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**, 7(2), 424-434.
- อนันต์ อุปสอด และอนิษฐา หาญภักดีนิยม. (2020). ศึกษากระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามแนวพุทธจิตวิทยาบูรณาการ. **Journal of MCU Social Science Review**, 9(3), 42-54.
- อานรรักษ์ สาแก้ว. (2560). การพัฒนารูปแบบพฤติกรรมเชิงพุทธของครอบครัวในสังคมไทย. **รายงานการวิจัย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่.
- Cooper, H. & Lindsay, J.J. (1997). Research Synthesis and Meta-Analysis. In Bickman, L. & Rog, D.J. (eds.). **Handbook of Applied Social Research Methods**. California: Sage Foundation.
- Duvall, E. M. (1997). **Marriage and Family Relationships**. 5th ed. Philadelphia: Lippincott.
- Howtragool, V., & Bharani, M. (2023). Analysis of gratitude for parents following Theravada Buddhism. **Journal of Pharmaceutical Negative Results**, 14(2), 2145-2153.
- Lancaster, L. (1984). Buddhism and family in East Asia. **Senri Ethnological Studies**, 11, 139-151.
- Sintabsan, P., Arsanachai, S., & Kamphirapanyo, P. S. (2020). Buddhist Ethics: the concepts and principles to strengthen of strong family and social Thailand in the 21st century. **Asia Pacific Journal of Religions and Cultures**, 4(2), 134-144.